

Povl Hansen, Vallekilde – historiker og højskolemand

Af CLAUS BJØRN

I anden generation af højskolemænd indtager Povl Hansen, Vallekilde, en anerkendt plads blandt den gruppe af forstandere der tegnede folkehøjskolen fra 1890'erne til årene kort efter 1. verdenskrig. Efter Triers død kom han i spidsen for Vallekilde, en af landets kendteste og mest besøgte skoler, og under hans ledelse frem til 1923 videreførtes og bevarede dens position og særlige ry. Hvad der foreligger om hans gerning som højskolelærer og -forstander peger mere tilbage i tiden end fremad. Han synes at have bygget videre på traditionerne fra Triers tid, og det er måske karakteristisk, at han i skolens årsskrift i 1917 gjorde sig til talsmand for indførelsen af en nordisk, af myter og sagn præget navneskik på et tidspunkt, hvor det i en menneskealder havde været udbredt i grundtvigske kredse.¹ Povl Hansen står i sin tid mindre markeret og personligt præget som skolemand end samtidige som Alfred Povlsen, Ryslinge, Grønvald Nielsen, Vestbirk, Holger Begtrup, Frederiksborg eller af de lidt yngre Helge Hostrup, Ry og Thomas Bredsdorff, Roskilde. Og mens der for disse er god mening i at sætte navnet først og skolen derefter, så fornemmer man for Povl Hansens vedkommende, at rækkefølgen kunne være omvendt.²

På et område skiller Povl Hansen sig imidlertid ud fra sine samtidige. Han var ikke blot højskolelærer og siden -forstander, men også historiker. I sig selv var det ikke uset, da historiens stærke placering i højskolens arbejde naturligt førte adskillige af dens mænd ind på historisk skribentvirksomhed, og netop en jævnaldrende til Povl Hansen, Holger Begtrup, her skabte et storværk i »Det danske Folks Historie i det 19. Årh.« (1909–14). Men arbejdet med historien var underordnet højskolens mål. Og det er her, Povl Hansen i det mindste i en fase af sin udvikling går sine egne veje. I en periode var beskæftigelsen med fortiden ved at blive, ikke et mål i sig selv, men udtryk for en stræben væsensforskellig fra den forkyndelse af folkeligt og kristent fællesskab, Trier brændte for og som hans efterfølger efter alt at dømme påtog sig at virke for.

Povl Hansen fødtes ind i den grundtvigske bevægelse. Han stam-

mede fra et gårdmandshjem i Søllinge ved Ringe på Midtfyn, og født i 1856 gik han i friskole hos en lærling af Kold, konfirmeredes af Birkedal og tog som ung aktiv del i egnens skyttebevægelse. Naturligt fulgte derpå højskoleophold på Askov, der blev udbygget med to vintre på Vallekilde og endnu en på Askov, da han havde bestemt sig for at blive højskolelærer. Efter plads som huslærer i Sønderjylland og en vinter som lærer på Høng højskole blev han fra 1881 fast knyttet til Vallekilde.³ Som ugift, mandlig lærer underviste han kun på vinterskolen, men benyttede sommermånederne til at videreuddanne sig ved selvstudier i København. Han var tidligt blevet grebet af historien, særlig Nutzhorns og Schrøders undervisning på Askov, og synes at have koncentreret sig om Danmarkshistorien som mål for sin videre læsning.⁴

I lære hos A. D. Jørgensen

Det blev afgørende for Povl Hansen, at han på dette tidspunkt fik nær forbindelse med A. D. Jørgensen. Denne havde allerede i 1878 forstående og imødekommende udtalt sig om et forsøg fra Povl Hansens side i historieforskningens vanskelige kunst, og hvor han uden at slå af på kravene for videnskabeligt arbejde vejledte den unge nybegynder, der havde slutt Jørgensens »Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen« og »Den nordiske Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling«.⁵ A. D. Jørgensen var ikke grundtvigianer eller ukritisk højskoletilhænger, men stod i et vist forstående forhold til højskolens indsats og følte sig utvivlsomt placeret i en art parallel gerning til den, ledende højskolefolk, med hvem han fra 1870'erne fik personlig forbindelse, virkede i. Han havde folkehøjskolen i tankerne, når han forfattede sine populære arbejder, og han talte på højskolens møder.⁶ Det var ved en sådan lejlighed, Povl Hansen oplevede ham som foredragsholder: »Jeg har overværet lærermødet på Ryslinge højskole, det varede i fire dage og har efter min mening været rigtig vellykket, dette må dog først og fremmest tilskrives A. D. Jørgensen hvis klare og åndfulde foredrag gjorde et mægtigt, næsten overvældende indtryk på tilhørerne. Jeg tror aldrig jeg har overværet en foredragsrække hvis magt over og indtryk på tilhørerne har været større end dennes, og det til trods for, at foredraget kun bestod i en ligefrem og simpel *fortællende* af begivenhederne uden taleblomster og uden at følge den – efter min mening – alt for

almindelige lyst til at ville filosofere over historien i stedet for at fortælle den. Kendsgjerninger er hårde krabater, og er de sammenstillet og fremstillet rigtig, da er jeg vis på, at det indtryk, de efterlader både bliver det sandeste og også det stærkeste – en anskuelse som jeg rigtig nok hidtil har kunnet få grumme få af mine jævnaaldrende venner til at gå ind på, men som jeg ved nu at høre Jørgensen er blevet endnu mere befæstet i«. Men Jørgensens foredragsrække havde også skabt tvivl om egne evner: »Dette møde har kastet mig ind i en uro og usikkerhed som jeg i lang tid har været fri for«. ⁷ I den følgende tid syslede Povl Hansen med Dragsholms historie, og gav udtryk for, at han følte sig draget på en gang til gerningen som højskolelærer og som videnskabsmand. Den anden sommer, han opholdt sig i København, gjorde han imidlertid det eneste rigtige, nemlig at opsøge den, der havde kastet på en gang tvivl og stræben ind i hans sind.

I juni 1884 gik han med et brev fra Trier ud til A. D. Jørgensen, der havde selskab og spiste til middag, men bad den besøgende vente. Da gæsterne var gået, fik Povl Hansen en lang samtale med Jørgensen, og i et brev til Trier berettede han: . . »han lod til at være meget let at samtale med, forstod at knytte og vedligeholde en samtale. Jeg måtte fortælle, hvordan jeg var kommen ind på den tanke at ville læse historie, måtte fortælle, hvad jeg ville bruge det til, og endelig også hvordan jeg havde uddannet mig til at tage et sådant arbejde op, særlig med hensyn til mine sprogstudier«. Jørgensen gav ham følgende råd: ». . når jeg var tilstrækkelig forberedt sproglig, da skulde jeg ikke læse historie sådan i al almindelighed, men jeg skulde da tage en enkelt tidsalder for mig, hvilken jeg nu syntes mest at have lyst til; eller hvad der var endnu bedre, jeg skulde tage et enkelt spørgsmål (el. enkelt person) for mig og så prøve at belyse det fra alle sider ved et indtrængende kildestudium i arkiverne. Her skulde jeg gøre mine optegnelser og uddrage de timer om dagen, der var åbent, efter min hjemkomst måtte så disse optegnelser sammenholdes med tidligere bearbejdelser af dette samme eller vedrørende æmner, hvilke bearbejdelser jeg kunde låne på bibliotheket, ny spørgsmål vilde da opstå som næste dag ved selvsyn i arkiverne måtte besvares, indtil det valgte æmne var udtømt og bleven belyst fra alle de sider, det var mulig at skaffe lys fra. Først når man var kommen så vidt, skulde man samle og ordne det indvundne . . .

Men altså jeg skulde begynde med et enkeltstående spørgsmål eller æmne og derfra brede mig videre. Hvis jeg nu, sagde han, vilde gå ind

på denne empiriske fremgangsmåde, så vilde han dernæst spørge, om jeg muligvis kunde tænke mig et tidspunkt, som jeg vilde vælge. Jeg svarede, at det rimeligvis da vilde blive slutningen af forrige århundrede el. måske lidt ind i dette årh., men mit valg vilde dog være noget usikkert. Dette billigede han i høj grad, da der netop var et tidsrum, der ligger og venter på at drages for lyset . .«. ⁸

Povl Hansen fulgte A. D. Jørgensens anvisninger, satte sig efter hans krav ind i tysk, også plattysk, og året efter, da vinterskolen var sluttet, tog han atter til København og meldte sig på Geheimearkivet. Jørgensen modtog ham venligt, og Povl Hansen begravede sig i arkivmasserne. Han valgte sig år 1700 som udgangspunkt og satte sig for at gå kronologisk frem. I løbet af den sommer, han tilbragte på arkivets læsesal, fik han pejlet sig ind på bøndernes forhold, stadig støttet af A. D. Jørgensen, der i arkivets sommerferie i juli måned, gav ham lov til at sidde på et kontor ved siden af arkivet og arbejde videre. I begyndelsen af juli skrev han til Trier, at han syslede med jordfællesskabets historie, og i efterårmånederne viser protokollen over fremtagne arkivalier, at han arbejdede med papirerne efter den første landbokommission – Kommissionen til landvæsenets forbedring 1757. ⁹

Den følgende sommer blev fortrinsvis brugt på bibliotekerne, men med besøg hos og samtaler med A. D. Jørgensen. Oprindeligt havde han tænkt sig at skrive kommissionens historie, men gled mere over til »et lille stykke kulturhistorie, nærmest bygget på de oplysninger om datidens jordfællesskab, som jeg havde fundet i arkivet«. 1887 afbrødes arbejdet på grund af Triers sygdom, men det genoptoges det følgende år, hvor jubilæumslitteraturen omkring stavnsbåndsjubilæet gav ham yderligere læsestof. I løbet af sommeren blev manuskriptet gjort færdigt, og i september var det til gennemsyn og godkendelse hos Jørgensen. Povl Hansen havde i de foregående år naturligt haft en af de prisopgaver, der var udsat med henblik på stavnsbåndsjubilæet, i tankerne, men valgte endeligt den plan, han havde skitseret i 1886. ¹⁰

Landbohistorikeren

I februar 1889 forelå endelig bogen »Bidrag til det danske Landbrugs Historie. Jordfællesskabet og Landvæsenkommissionen af 1757«, ialt 175 sider. Tidspunktet for udgivelsen var uheldigt, da 1888 netop havde bragt et efter tidens forhold stort antal bidrag om landborefor-

merne lige fra populære beretninger til videnskabeligt dokumenterede, endnu idag grundlæggende studier. Salget blev beskedent, anmeldelserne udeblev.¹¹

I et brev til Schrøder, der medfulgte et eksemplar af bogen, lagde han vægt på den kulturhistoriske side, skildringen af jordfællesskabet, der hidtil ikke havde været »underkastet nogen udførlig, samlet fremstilling«, hvad der havde været hans hensigt med bogen, samtidig med at skildre den første reformbevægelse.¹² Beskrivelsen er dækkende for bogens indhold. Henvend to trediedele beskriver landbrugets vilkår på grundlag af indberetningerne til 1757-kommissionen. Efter en kort optakt om kommissionens nedsættelse følger en bred, detaljeret fremstilling af jordfællesskabet i 1750'erne. Skildringen er indtrængende, regionale forskelle bemærkes, og forfatteren udnytter sit kendskab til dialektbetegnelser, til bondegøremål og noter, når træk fra indberetningerne endnu kunne genfindes på hans barndoms Midtfyn.¹³ Kommissionens arbejde med forordningerne om fællesskabets ophævelse refereres ret kortfattet, men mere plads får en gennemgang af de forskellige sager, kommissionen i de kommende år fik til behandling. Det er i redegørelsen for de konkrete problemer knyttet til bestemte lokaliteter, skildringen er bedst og kyndigst. Til slut karakteriserer han bevægelsen som aristokratisk – en indsats til godsejernes fordel – mens den efter hans opfattelse snarere forringede bøndernes vilkår.¹⁴

Med »Bidrag« havde Povl Hansen fundet sit arbejdsfelt som historiker, og han havde fundet sin form, på en gang den videnskabeligt pålidelige, så vidt muligt dokumenterede, fremstilling, der sigtede mod »jævne læsere med sands for vor historie«. I de følgende arbejder skulle han opnå større beherskelse af indhold og form, men rammen blev lagt med den første bog og som begynderarbejde er den i sproglig henseende på ingen måde ringe, svagere er derimod selve opbygningen og dispositionen af fremstillingen.¹⁵

I eftersommeren 1889 og forsommeren 1890 sad Povl Hansen atter på arkivets læsesal. I sit brev til Ludvig Schrøder havde han stillet i udsigt, at han ville gå videre med sine studier over landboreformernes tidsalder, og han tog nu fat på arkiverne fra landvæsenskommissionerne og Generallandvæsenskollegiet 1767–73. Enkelte fund i disse arkivfonds bearbejdede han i sommeren 1890 til brug for tidsskriftet »Vort Landbrug«, der ved siden af det snævert landbrugsfaglige stof bragte oplysende og historiske bidrag. De to artikler: »Bidrag til Hegnenes

Historie« og »Fra Kvægestens Tid« blev typer på en lang række mindre bidrag, Povl Hansen igennem årene offentliggjorde i dette blad, i venstreaviser og i amthistoriske årbøger. Efter en kort indledning om reformbestræbelserne i slutningen af 1700-tallet gengav eller refererede han en indberetning, et forslag eller lignende, som han var stødt på i arkiverne, der endelig blev rundet af med en kort placering af indholdet i forhold til reformernes endelige forløb.¹⁶

Poul Bjerger og Årbog for dansk kulturhistorie

Det blev imidlertid afgørende for arbejdets videre retning, at Povl Hansen omtrent samtidig fik en henvendelse fra Poul Bjerger, Askov. Denne havde året forinden haft planer om et festskrift i anledning af Askovs 25-års jubilæum med bidrag af gamle elever fra skolen. Festskriftet var dog strandet, men Bjerger arbejdede nu videre med tanker om en årbog, udsendt af skolens bibliotek. Til Povl Hansen skrev han, at han i første årgang havde tænkt sig at bringe bidrag til bondestandens og landvæsenets historie og nu ønskede en artikel fra ham. Povl Hansen svarede positivt, og i sit efterskrift til den afsluttende årgang 1900 af Årbog for dansk kulturhistorie, der skulle blive det endelige navn, skrev Bjerger, at årbogen ikke ville være blevet til noget, hvis han ikke havde haft dette tilsagn og videre medarbejderskab fra Povl Hansens side. Povl Hansen på sin side takkede mange år senere Bjerger for opfordringen og gav udtryk for, at de artikler, årbogen skulle bringe, ellers næppe var blevet skrevet. Hvis man tør harmonisere de to udsagn, kan man antagelig slutte, at de gensidig har ansporet hinanden – Povl Hansen ved at give Bjerger mod til at føre årbogen igennem, Bjerger ved at holde den nygifte og stadig af skolearbejdet mere optagne Povl Hansen til skrivebordet.¹⁷ Der indledtes hermed et frugtbart arbejdsfællesskab mellem Bjerger og Povl Hansen, præget af deres fælles baggrund, uddannelsesforløb og beskæftigelse, deres fælles historiske interesse og beundring for A. D. Jørgensen.¹⁸

Som emne for sit bidrag havde Povl Hansen valgt stridighederne mellem de falsterske bønder og deres nye godsejere efter krongodsauktionen 1766. Fremstillingen er så godt som udelukkende bygget på de ovennævnte arkivalier. »Bonde og herremand. Et tidsbillede fra hove-ritiden«, der med sine 83 sider optager tæt ved halvdelen af årbogens første bind, er en livlig fortalt skildring af bøndernes kampe – i enkelte

situationer også i fysisk forstand – med de nytiltrådte herremænd. Hvor »Bidrag« var meget statisk og strukturbeskrivende, er »Bonde og herremænd« en ofte dramatisk beretning om nogle år i 1760'ernes slutning. Bønderne følte, at de var blevet bedraget ved auktionen, og de søgte ved gentagne henvendelser til kongen og modstand mod godsejernes krav at få den ret, de mente at kunne tilkomme. Povl Hansen runder sin skildring af med at omtale, at bondeuroen ikke var begrænset til Falster, men at ikke mindst jyderne rørte på sig i disse år. Hans artikel står som en af de første, mere dybtgående behandlinger af bondeholdninger og bondeaktivitet på reformtiden.¹⁹ Årbog for dansk kulturhistorie blev godt modtaget, og Povl Hansens bidrag blev fremhævet, bl. a. af J. A. Fridericia i »Politiken«.²⁰ Bjerger holdt Povl Hansen til ilden, og i oktober 1891 fik han den store – 105 sider i trykt udgave – artikel »Jens Lange og hans bønder«: »Den er dygtigere skrevet end den i Fjor; man mærker en god Udvikling hos Dig . . . Om jeg end ikke faaer andet ud af mine Aarbøger, saa vil det være nok for mig, at jeg har faaet Dig til at skrive disse to Afhandlinger«.²¹ Bjerges ros er ikke overdreven. Skildringen af Jens Lange på Rødkilde og hans stridigheder med sine bønder er bygget sikkert op. Først præsenteres scenen i geografisk forstand, dernæst den energiske og initiativrige godsejer, både i sin egenskab af besidder af Rødkilde og som bidragyder til reformdebatten omkring 1760. Og så skifter billedet til bønderne på Rødkilde gods, hvis tiårige strid med Jens Lange indgående behandles. I 1778 knuses endelig bøndernes modstand med fængselsstraffe og svære bøder. Artiklen slutter: »Med denne kvittering, udstedt fra Odense tugthus, stopper de foreliggende kilder til denne skildring; undersøgelsen standser da med denne vistnok endelige afgørelse på den tiårige tvist mellem den driftige og foretagsomme, men tillige hårde og »stridige« Jens Lange og hans lige så ubøjelige og stridige, men tillige vankundige og ulykkelige bønder. Jens Lange står som den, der i følge loven og den daværende samfundsorden i det hele har retten på sin side, men bag bøndernes uklare og forvirrede færd dæmrer dog den ny tid med dens voksende trang til frihed, til uafhængighed og selvbestemmelsesret«.²²

Den følgende årgang af Årbog for dansk kulturhistorie bragte intet bidrag fra Povl Hansens hånd, men til årbogen for 1894 sendte han en noget kortere artikel »Ole Skovløber«, der behandlede en strid om vornedskabsrettighederne omkring år 1700. Povl Hansen betegnede

den i sit brev til Bjerger som »vel næppe så vægtigt« som de to foregående afhandlinger, men føjede til: ». . men den bidrager dog til at kaste et ejendommeligt lys henover det blad af vor kulturhistorie, hvorpå vornedskabet skal tegnes. I sin bog »Den danske bonde«, hvor Steenstrup søger så meget som muligt at forsvare »herskabet«, skriver han, at han aldrig mindes et tilfælde, hvor en vorned hjemkaldes uden for at overtage en øde gård; der er ihvertfald ikke under hele sagen med et ord omtalt en sådan. For godsejeren gælder det kun om at få sin »ret«, ligegyldigt om han i øjeblikket har brug for Ole eller ej. Dette er en kendsgerning af videnskabelig værdi«. ²³

Den sidste sætning var næppe en tilfældig bemærkning. Povl Hansen havde allerede i »Bidrag . . « erklæret, at hans mål *også* var at give en videnskabelig pålidelig fremstilling, og med »Ole Skovløber« ville han bringe et indlæg omkring vornedskab og stavnsbånd, emner, historikere som O. F. C. Rasmussen, Edvard Holm, Steenstrup og Fridericia havde behandlet i de foregående år. ²⁴ Povl Hansen havde opnået en anerkendelse som historiker, der berettigede ham til at lægge sin mening i vægtskålen. Fra tidsskriftet »Museum« havde han sidst på 1892 fået en opfordring til at bidrage, og A. D. Jørgensen havde flere gange søgt at interessere ham for en stilling ved arkivvæsenet. Allerede ved modtagelsen af »Bidrag . . « havde han luftet ideen om en fremtidig tilknytning til et af landsarkiverne, og et par måneder senere fik Povl Hansen tilbudt stillingen som assistent – d.v.s. arkivar – ved det arkiv, der skulle oprettes i Viborg. Jørgensen akcepterede dog i samme brev, at højskolen bandt ham, men tre år efter forsøgte han sig påny, denne gang med Odense. ²⁵

Anerkendelsen var ikke uberettiget. Med bogen og de to store artikler havde Povl Hansen indenfor en kort årrække markeret sig som en kyndig arkivforsker, fortrolig med 1700-tallets landboforhold og i besiddelse af en betydelig fremstillingsevne. Der var naturligvis svagheder i arbejderne som f. eks. en noget udvendig og stereotyp forståelse af den generelle politiske udvikling. Han opfattede imidlertid sin indsats som »kulturhistorikerens«, hvis genstand var de materielle vilkårs og de brede befolkningslags historie. Karakteristisk er det, at han i et brev til Trier, hvor jubilæumslitteraturen i 1888 gennemgås, særlig hæfter sig ved og anbefaler Severin Kjærs »Fra Stavnsbaandets Dage«, der – bygget på studier i tingbøgerne – skildrede forholdet mellem bønder og herremænd gennem en række retssager. ²⁶ Med »Bidrag . . « havde

Povl Hansen givet en bredere og mere udtømmende behandling af jordfællesskabet og dets konsekvenser for landbruget end man havde haft tidligere, og i de to afhandlinger havde han som en af de første vist reformtidens bønder, ikke blot som passive, evt. modvillige, overfor forandringer i deres situation, men som aktive og handlende for at øve indflydelse på de vilkår, der bestemte deres tilværelse.

Triers efterfølger

Alt tydede på, at Povl Hansen i årene fremover ville yde et tungtvejende bidrag til landboreformernes historie, selvom han i sit ledsagebrev til »Ole Skovløber« stillede i udsigt, at »en adelig dames giftermåls-historie« ville blive det næste, Poul Bjerger fik fra ham. Men kort før nytår 1894 døde Trier, og hermed ændredes han situation afgørende. Povl Hansen var ikke selvskreven til at efterfølge sin svigerfar, og der gik bl. a. flere år til Poul la Cour på Askov. Men resultatet blev dog, at han overtog forstanderstillingen og nogle år senere sammen med sin bror købte skolen. De første år var ikke uden vanskeligheder, men omkring 1900 havde han fået greb om ledelsen, tilgangen var atter på højde med tidligere og skolens ry fastholdt.²⁷ Under disse vilkår blev der kun lidt tid til de historiske studier, og hvad der fremkom var tydeligvis arbejdsplaner fra foregående års forsken i arkiverne.²⁸

Efter nogle år kom Povl Hansen imidlertid atter igang med historisk arbejde. Da Historisk samfund for Holbæk amt blev oprettet, stod han som medindbyder, og et par år senere indvalgte han i bestyrelsen. Povl Hansen deltog i redaktionen af årbogen, til hvilken han også bidrog med nogle mindre, topografiske eller kulturhistoriske artikler. Et par bøger om lokale emner blev det ligeledes til – en skildring af Drags-holms historie sammen med Rasmus P. Nielsen og en behandling af Lammefjordens tørlægning.²⁹ I det lokalhistoriske arbejde understregede han stærkt det folkelige, populære sigte, og da han sendte Poul Bjerger Dragsholmbogen noterede han om den: »... nærmest som en *folke-bog* for *egnen* her; men håber dog, den også læses længere ude omkring«.³⁰ Han beskæftigede sig med sin slægts historie, og i Svendborg amts historiske samfunds årbog offentliggjorde han i 1908 »Bondeliv og bondehjem. Brudstykke af en slægtssaga«, der væsentligst var bygget op om en skildring af farfaderen, Povl Johansen (1780–1870), og senere endnu et par bidrag om slægts- og ungdomsminder.³¹

Som Triers efterfølger og dennes svigersøn var det næsten en selvfølge, at han påtog sig at skildre Trier og skolens grundlæggelse. De første artikler fremkom allerede sidst i 1890'erne i »Fra Vallekilde folkehøjskole« og frem til og med 1932 skrev han her ialt 112 bidrag, alle med relation til skolen, dens medarbejdere eller venner og først og fremmest til Ernst Trier. I 1895 publicerede han »Ernst Triers efterladte papirer i udvalg«, i 1915 udgav han »Ernst Trier og Marie Abel. En brevvæksling« og efter sin fratræden som forstander samlede Povl Hansen sig om en større skildring af Trier. Her hentede han stof i det store arkiv, Trier havde efterladt, og 1928–33 udkom »Ernst Trier I–III«. Det siger sig selv, at Povl Hansens skildring af Trier ikke giver et udtømmende billede af den ildfulde, komplicerede skikkelse. Det er svigersønnens og efterfølgerens loyale og smukke indsats til befæstelsen af mindet om en af gennembrudstidens store højskolemænd. Under arbejdet med levnedsskildringen skrev han til Bjerger, at han med de tre bind ville redde Triers indsats fra den glemsel, der truede, og at han med dette arbejde »gør min pligt«.³²

Det er tydeligt, at Povl Hansen efter århundredskiftet beskæftiger sig med historien på en anden måde end tidligere, hvadenten det gjaldt arbejdet i det lokalhistoriske samfund, slægtshistorien eller skildringen af Triers levned og virke. Da Poul Bjerger i 1906 sendte ham første bind af »Danske Vider og Vedtægter«, takkede han for bogen, roste samlerarbejdet og noterede, at han selv havde offentliggjort en byvedtægt i »Samlinger til jysk Historie og Topografi« – atter et fund i 1767-kommissionernes arkiver. Så føjede han til: »Men det er nu så længe siden, at det snart er en saga blot. Det hører med til mit »lærde tidsrum«. Nu har jeg snart glemt al min lærdom: nu er det den praktiske virksomhed i livets tjeneste, der bruger alt hvad jeg har af kræfter. Men sansen for arkivarbejde den har jeg bevaret vågen, og det glæder mig hver gang jeg ser frugten af et sådant«.³³ Nu var beskæftigelsen med historien underordnet højskolearbejdet – historien skulle tjene vækkelsen til folkeligt og kristent fællesskab. Og hermed fulgte også en loyalitet overfor højskolen selv, dens selvforståelse og myter. I sin udgave af Triers og Marie Abels ungdomsbrevveksling, som Povl Hansen præsenterer som et kildeskrift til folkehøjskolens historie, erklærer han kun at have udeladt helt private eller uvæsentlige ytringer i brevene mellem de to forlovede. Beskæringerne er da normalt også sket med forståelse og sans for væsentligt og uvæsentligt – undtagen i ét tilfælde.

Da Marie Abel opholder sig på Askov, har Povl Hansen i tre tilfælde udeladt kritiske eller forbeholdne bemærkninger om Ludvig Schrøder! Det er ikke grove anklager mod denne, brevene indeholder, men alene bidrag til den mere nuancerede bedømmelse af Schrøders personlighed, der også i nyere bøger om højskolens historie er kommet frem.³⁴ Men den Povl Hansen, der i sine tidligere arbejder havde søgt at revidere opfattelsen af bøndernes stilling til landboreformerne og følte sig kaldet til at polemisere mod Johs. Steenstrup, skulle ikke som højskoleforstander medvirke til at røre ved en af højskolehistoriens myter.

Skildringerne af Povl Hansen som lærer tyder heller ikke på, at det »lærde tidsrum« havde sat sig spor i større omfang. Som tidligere nævnt havde han allerede under Trier fået Danmarkshistorien som område, og her lå også senere hans indsats. Middelalderen synes at have været et foretrukket tidsrum, og han dyrkede folkeviserne i sin undervisning. Povl Hansen gik op til ca. 1870. Den unge Jørgen Jørgensen oplevede ham i vinteren 1906–07: »I Povl Hansens historietimer hørte vi om de folkelige og kristelige vækkelser – især på Midtfyn, som han var opvokset i, og hvordan disse vækkelser kom til at danne baggrund for frihedslovgivningen inden for kirke og skole med oprettelse af friskole og valgmenigheder. Hovedpunktet i Povl Hansens fremstilling var at påvise, hvordan mennesker var blevet personligt engageret, opdraget og udviklet ved selvstændig stillingtagen i folkelige og kristelige spørgsmål.«³⁵ En anden skildring, Lars Bækhøjs, peger i samme retning: »Her var ikke bonde mod herremand, her var ikke dansk mod svensk eller tysk: men her var nyt mod gammelt, lys mod mørke, frigørelse mod undertrykkelse, kristendom mod hedenskab, selvhengivende offervilje mod egenrådighed og havesyge...«³⁶

Det var en undervisning i Danmarkshistorie, der i grundlæggende tendens, i sigte og udvælgelse var karakteristisk for sin tids grundtvigske højskole og som fik et udtryk i Begtrups fremstilling af dansk historie i det 19. århundrede. Men der var et spring til »Bidrag . . .«, til »Bonde og herremand« og »Jens Lange og hans bønder«.

Historiesyn og metode

I det ovenfor citerede brev undskyldte Povl Hansen sig med, at »den praktiske virksomhed i livets tjeneste« havde fjernet ham fra arkivstudierne og »det lærde tidsrum«. Og de mangeartede gøremål, der på-

hvilede en højskoleforstander på en skole som Vallekilde, kunne rimeligt forklare, at indsatsen blev lagt i undervisning, foredragsvirksomhed og skolens hele ledelse. Men Povl Hansen fortsatte som historiker – med en ændret målsætning, en anden grundholdning i arbejdet. Hvorfor var denne forandring nødvendig?

Det er næppe urimeligt at søge ihvertfald en del af forklaringen i Povl Hansens situation ved Triers død og hans overtagelse af forstanderposten. Trier havde skabt skolen i sit billede, og Povl Hansen, der som nævnt ikke var den selvfølgelige efterfølger, kunne opfatte det som sin opgave efter bedste evne at bevare og videreføre, hvad Trier stod for. Endog i en sådan grad, at han opgav eller undertrykte noget af sig selv. Højskoleeleven Niels Nielsen fra Stevns bebrejdede i midten af 1880'erne den unge lærer Povl Hansen, at han ikke havde noget at tale med eleverne om, at han ikke gav dem noget i samværet i modsætning til naturligvis først og fremmest Trier, der stadig appellerede til tilhørerne, ramte ind i deres personlige situation og tvang dem til stillingtagen – tilslutning eller afstandtagen.³⁷ Hvis denne iagttagelse havde bredere gyldighed, kunne der yderligere ligge en forklaring i den underordnen sig skolens tradition, Povl Hansens forstandertid indebar. Som svigersøn og forvalter af den trierske arv i mere end en forstand lå der yderligere et incitament til tilpasningen. Og det er vel heller ikke uden betydning, at gårdmandssønnen og den selvlærte Povl Hansen giftede sig med datteren af en cand. theol. og medlem af det grundtvigske »aristokrati« med dets stærke familie- og klanfølelse. Dette skel mellem lærd og ulærd selv i den frie folkehøjskoles verden, noteredes som en selvfølge af vennen Poul Bjerger, da drøftelserne om Triers efterfølger var på tale og la Cour fra Askov nævntes som en mulighed: »Og selv om Du har nogle Ben i Næsen, saa forslaar det ikke overfor ham. Akademikerne kan nu engang ikke glemme, at de er Akademikere, og at f. Eks. du og jeg ikke er det«.³⁸

I sine historiske studier havde Povl Hansen imidlertid udtrykt sig på sine egne betingelser. Hvad lå der grundlæggende i hans arbejde med bondestanden og landboreformerne, og hvorfor blev det forbeholdt det »lærde tidsrum«? En grundakkord blev utvivlsomt anslået i et brev til Bjerger, hvor han kvitterede for et bind af Vider og Vedtægter – ». . gennem det ser jeg atter et bevis på den ikke rustede kærlighed til den stand, den kreds af mennesker, de danske bønder, hvori du og jeg har vor rod, og hvorfra vor verden er gået ud«.³⁹ Formuleringen rammer

noget centralt for de to mænd, for Povl Hansens forfatterskab og for Bjerges sigte med årbogen og egen historieskrivning. De kredsede om begrebet »kulturhistorie« for at udtrykke, hvad der stillede sig i modsætning til den historieskrivning og -forskning, der beskæftigede sig med statens, fremtrædende politiske skikkelser eller herskende gruppers historie.⁴⁰ I »Bidrag til det danske landbrugs historie« skildres jordfællesskabet således som det bestemte bondens dagligdag, hans arbejde og sociale situation, og i de to store artikler var det, som tidligere nævnt, bondens *handlinger*, der stod i centrum.

Går man fra emnevalget og de til grund liggende forestillinger knyttet til samfundssyn og holdning og videre til de metodiske synspunkter, så er A. D. Jørgensens påvirkning veldokumenteret i det foregående. Povl Hansen skoledes af dennes kildekritik og fik anvist arkiverne som arbejdsfelt. Denne side belystes også nogle år senere af Poul Bjerger i et brev til Kr. Erslev, da denne – antagelig i forbindelse med samarbejdet mellem folkehøjskolen og folkeuniversitetet – havde holdt kursus i historisk metode og teknik for højskolens folk: »Der var noget saa velgørende ved at blive kendt med den ny historiske Metode, særlig fordi den viste sig at bestaa i, at man ikke skal gøre nogen som helst Kunster, men tage det saa jævnt, naturligt og ligefrem som muligt. Povl Hansen og jeg talte om, at det var noget lignende, som vi havde baaren os ad; men vi troede, at det var en Slags Mangel ved vor Uddannelse, naar vi gik frem paa denne Maade«. Bjerger understregede også, at han så metoden som en ansporing til at arbejde »skarpt og nøjeregnende i sine Undersøgelser, ædruelig og sikker i sin Dom – ikke alene prøve sine Domme; men ogsaa prøve Domme, der gaar imod den«.⁴¹

I den kendte artikel »Politisk Tilbageblik« har Viggo Hørup en karakteristik af grundtvigianismen og højskolekulturen: »Grundtvigianismen er som »Aandsmagt« det første halve Aarhundredes Kultur lavet til for Menigmand, den er som Politik Nationalliberalismen omsat til Folkebrug. I det Øjeblik vi skulde bruge Bonderealismen, fristede vi den komiske Vanskæbne, at samme Realisme forvandlede sig til Idealisme. Pumpende efter sund Sans og rent materielle Interesser fik vi Spandene fulde af den gamle, fantastiske Kulturs Spildevand«. Holdningen er negativ, ensidig og urimelig, men den rummer alligevel en kerne af sandhed. Den rammer direkte ind i folkehøjskolens problem dengang – brydningen mellem en folkelig kultur på bøndernes egne forudsætninger

og betingelser eller en tilpasset finkultur formidlet gennem højskolernes cand. theol'er. Når Hørup efterlyser en »bonderealisme«, så fristes man til at knytte denne betegnelse til Povl Hansens landbohistoriske forskning og forfatterskab. Kritisk i sin arbejdsform og metodiske grundholdning, realistisk i sin kredsen om de materielle vilkår (jordfællesskabet) eller magtforholdene (bonde-herremand), men samtidig en beskæftigelse med fortiden, der indebærer en udfoldelse af Povl Hansens egen baggrund i bondebefolkningen. Nogle år senere fintede Hørup til samtidens historikere, og bad dem, når de var færdige »med Erik Glipping og heller ikke mente, at der var mere at presse ud af Valdemar Sejrs«, at vise, »hvad det var for en Mand, den danske Politik traf paa, da den traf den danske Bonde«. Og det var vel egentlig det, Povl Hansen havde arbejdet på.⁴²

NOTER

1. Vore navne. Fra Vallekilde Højskole 1917 s. 58-78, jfr. Søren Ehlers: En lokal grundtvigsk bevægelse (1977) s. 45.
2. Om Povl Hansen generelt: Fred. Nørgaard (red.): Danmarks Folkehøjskoler II (1940) s. 48ff., Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892 (1944) s. 15 berører kortfattet generationsskiftet i 90'erne, men en dyberegående behandling af »anden generation« savnes endnu. Fra Vallekilde Højskole 1934 er helliget skildringen af Povl Hansens indsats, den følgende årgang bragte en bibliografi. Povl Hansen: Mine minders bog (1926) fører skildringen op til 1881, da han knyttedes til Vallekilde.
3. Povl Hansen: Mine minders bog (1926), passim.
4. Anf. arb. s. 173ff., Povl Hansen til Ernst Trier 12/2, 25/12 1880 (Ernst Triers privatarkiv, RA). Povl Hansen i Heinrich Nutzhorn, Højskolelærer 1833 - 20. februar - 1903 (1903).
5. Anf. arb. s. 217, 221, 228ff. A. D. Jørgensen til Povl Hansen 22/9 1878, anf. arb. s. 228ff. Jørgensens positivt-kritiske hjælp til amatører, som han også lod komme andre, f. eks. Poul Bjerre til gode, se Harald Jørgensen (udg.): A. D. Jørgensens Breve (1940) s. 142f., får et særligt perspektiv, når den sammenlignes med den modtagelse, en jævnaldrende, C. F. Bricka, på samme tid gav et amatørarbejde, se Historisk Tidsskrift, 5. rk. I, s. 705ff., (anmeldelse af C. Carstensen: Hjølunde Sogns Historie).
6. Lorenz Rerup: A. D. Jørgensen (1965) s. 96ff. Breve til højskolefolk og -interesserede i Harald Jørgensen (udg.): A. D. Jørgensens Breve (1940), passim.
7. Povl Hansen til Ernst Trier 13/8 1882 (Ernst Triers privatarkiv, RA).
8. Povl Hansen til Ernst Trier 25/6 1884 (Ernst Triers privatarkiv, RA).

9. Povl Hansen til Ernst Trier 20/5, 31/5, 1/7, 20/9 og 9/10 1885 (Ernst Triers privatarkiv, RA). Besøgsprotokol 1/8 1884 – 31/12 1885 G. 438, Protokol over fremtagne Sager G. 437 (Arkivvæsenets arkiv, RA).
10. Povl Hansen til Ernst Trier 2/5, 11/5, 18/6, 29/6 og 18/9 1886, 19/9 1888 (Ernst Triers arkiv, RA). Gennemgang af jubilæumslitteraturen i brev til samme 19/6 1888. Også senere gennemlæste A. D. Jørgensen hans manuskripter, Poul Bjerger til Povl Hansen 14/10 1890 (Povl Hansens arkiv, RA).
11. A. Bang, boghandel til Povl Hansen 17/4, 28/4 og 12/11 1891 (Povl Hansens arkiv, RA). I lighed med andre højskolefolk lod Povl Hansen så kolleger og bekendte på andre skoler kolportere bøgerne, se Chr. Christensen, Tune til Povl Hansen 17/11 1891 (Povl Hansens arkiv, RA).
12. Povl Hansen til Ludv. Schrøder 21/2 1889 (Ludv. Schrøders papirer, KB).
13. Anf. arb. s. 31, 32, 56f., 100 (egne iagttagelser), s. 41, 54, 63, 64, 69 og 90 (opløsning af dialektbetegnelser og begreber knyttet til landbruget).
14. Anf. arb. s. 173f. Foruden arkivmaterialet synes Povl Hansen at have fuldt udnyttet den sparsomme historiske og topografiske litteratur og samtidens trykte kilder, først og fremmest »Danmarks og Norges oekonomiske Magazin...« (1757–64).
15. Anf. arb., forord. Fremstillingen har ingen kapitelinddeling (eller indholdsfortegnelse). Typografisk er der med mellemrum angivet afsnit, der imidlertid kun i ringe grad følger opdelingen i skildringen af forudsætningerne for reformerne, kommissionens nedsættelse, indberetningerne, kommissionsarbejdet o.s.v.
16. Besøgsprotokol 2/1 1889 – 30/6 1890 og 1890–91, G 441–42 (man bemærker iøvrigt at J. A. Fridericia i disse år, trods sin ansættelse på Universitetsbiblioteket, er daglig gæst på arkivet) (Arkivvæsenets arkiv, RA). Chr. Christensen, Tune til Povl Hansen 27/6 90, 17/11 1891 og 30/8 1892 (Povl Hansens arkiv, RA).
17. Poul Bjerger til Povl Hansen 13/6, 21/6 og 20/8 1890 (Povl Hansens arkiv, RA), jfr. Hans Lund: Askov Højskole 1865–1915 (1965) s. 278ff. Poul Bjerger: Efterskrift, Årbog for dansk kulturhistorie 1900 s. 187f., Povl Hansen til Poul Bjerger 19/1 1923 (Poul Bjerges papirer, KB). Efter at Povl Hansen i 1890 var blevet gift med Sigrid Trier, underviste han også på sommerskolen, Povl Hansen til Ernst Trier 4/5 1890 (Ernst Triers arkiv, RA). Trier interesserede sig, efter de bevarede breve i Povl Hansens arkiv at dømme, ikke syn-derlig for hans historiske forskning.
18. Omfattende brevveksling, der dog ikke synes fuldstændig bevaret. Ifølge brevregistratur havde Povl Hansen allerede tidligere korresponderet med Bjerger (Povl Hansens arkiv, RA), jfr. Povl Hansen: Mine minders bog (1926) s. 262f. Om Poul Bjerges forhold til A. D. Jørgensen, se Harald Jørgensen (udg.): A. D. Jørgensen Breve (1940) s. 142f., 165f., 170f., 186, 214 o.s.v. jfr. Poul Bjerger: A. D. Jørgensen, Årbog for dansk kulturhistorie 1898 s. 1–9.
19. Aarbog for dansk kulturhistorie 1891 s. 81f.
20. Politiken 30/3 1891, jfr. Poul Bjerger til Povl Hansen 1/3, 8/3 og 22/3 1891 (Povl Hansens arkiv, RA).

21. Poul Bjerger til Povl Hansen 21/10 1891 (Povl Hansens arkiv, RA).
22. Aarbog for dansk kulturhistorie 1892 s. 209. Om kildematerialet til artiklen, se Jens Holmgaard: Vejledende arkivregistratur XII, Rentekammeret I (1964) nr. 2423.730-31 og 432.69.
23. Povl Hansen til Poul Bjerger 3/9 1893 (Poul Bjerges papirer, KB). Kildematerialet i anf. arb. nr. 2244.237.
24. Bestræbelsen i videnskabelig retning var at forstå som en upartisk redegørelse for hændelsesforløb, skyld, ansvar m.m. Se også Poul Bjerger til Povl Hansen om enkelte anmeldelsers beskyldning for partiskhed for bønderne 28/2 1891 (Povl Hansens arkiv, RA).
25. Poul Bjerger til Povl Hansen 22/12 1892 (Povl Hansens arkiv, RA), Harald Jørgensen (udg.): A. D. Jørgensen Breve (1940) s. 224, 236 og 303.
26. Povl Hansen til Ernst Trier 19/6 1888 (Ernst Triers arkiv, RA).
27. Fra Vallekilde Højskole 1934 s. 22ff., 52, jfr. Fred. Nørgaard (red.): Danmarks Folkehøjskoler II (1940) s. 48, 50f. Povl Hansen til Poul Bjerger 7/3 1894 (Poul Bjerges papirer, KB).
28. Povl Hansen til Poul Bjerger 11/4 1899 (Poul Bjerges papirer, KB), se »Lidt gammeldags poesi« Aarbog 1897 s. 181-87, »Fra hoveritiden« Aarbog 1898 s. 186-91, »Gamle tider« 1899 s. 186-93, »Bidrag til hegnenes historie« 1900 s. 155-62 - denne artikel er iøvrigt eksempel på meget intensiv udnyttelse af stoffet fra Povl Hansens side, idet den er identisk med en artikel i »Vort Landbrug« 1890 s. 483ff., ligesom Povl Hansen i ovennævnte brev oplyser, at den har været bragt i Fyens Tidende.
29. Fra Holbæk Amt 1935 s. 212ff., jfr. bibliografi over Povl Hansens forfatter-skab vedr. Holbæk amt sst. s. 217ff.
30. Povl Hansen til Poul Bjerger 30/11 1927 (Poul Bjerges papirer, KB).
31. Povl Hansen: Mine minders bog (1926) s. 5-38 skildrer slægtens historie ligesom adskillige bidrag i Fra Vallekilde folkehøjskole.
32. Povl Hansen til Poul Bjerger 4/11 1928 og 23/11 1929 (Poul Bjerges papirer, KB).
33. Povl Hansen til Poul Bjerger 12/12 1906 (Poul Bjerges papirer, KB).
34. Anf. arb. s. 2. I brev fra Marie Abel til Ernst Trier 1/7 1866 giver hun en længere beskrivelse af Schrøder, der i udgaven afsluttes med (det kursiverede gengiver det udeladte): *Jo, som højskoleforstander har han rigtignok min dybeste agtelse, så får man jo se at bære over med hans øvrige skrøbeligheder.* 5/7 nævner hun, at hun intet ved om den tysk-østrigske krig: Schrøder fortæller intet derom *og jeg skal nok vogte mig for at spørge*, og 15/7 korrekserer Marie Abel sin forlovede: *Du har nok ellers, min kære Ven, uden videre læst mine Breve, eller noget af dem i det mindste, højt for Johannes Schrøder; han har igen skrevet om det til Ludvig Schrøder, og har nok fået indtrykket af, at jeg ikke har skrevet andet til dig, end hvor glad jeg var ved vore udflugter herovre.* Anf. arb. s. 204, 208 og 215 og brevveksling i Ernst Triers arkiv, RA. Jfr. Hans Lund: Askov højskole 1865-1915 (1965) s. 50, 336.
35. Jørgen Jørgensens Erindringer (1970) s. 12f.

36. Fra Vallekilde folkehøjskole 1935 s. 47, jfr. fremstilling af hans historieundervisning s. 41–54.
37. Roar Skovmand (udg.): En højskolevinter (1968) s. 92.
38. Poul Bjerger til Povl Hansen 1/3 1894 (Povl Hansens arkiv, RA), jfr. Hans Lund: anf. arb. s. 228f.
39. Povl Hansen til Poul Bjerger 21/5 1908 (Poul Bjergeres papirer, KB). Politikens anmelder, J. A. Fridericia (Anmeldelsens signatur – J.N.F. – må være en trykfejl) understreger også, at et mere korrekt navn ville have været Årbog for dansk *bondekultur*, jfr. fortalen til første årgang, hvori det hedder, at man ville søge belyst »særlig den Del af Kulturhistorien, der omfatter det jævne dagligdags Liv, der i den løbende Tid er bleven ført på Land og i By. Her skulde være Plads til historiske Skildringer ikke alene af Bondens Kår, men også hans Arbejde på Mark og i Gaard«.
40. Jeg har ikke i brevvekslingen mellem Povl Hansen og Bjerger, eller i andre kilder omkring Årbog for dansk kulturhistorie fundet spor af mere indgående beskæftigelse med Troels Lunds forfatterskab.
41. Poul Bjerger til Kr. Erslev 5/12 1901 (Kr. Erslevs papirer, KB), jfr. Hans Lund: Askov Højskole 1865–1915 (1965) s. 281f. Det kan ikke ud fra brevet eller andre oplysninger afgøres, om Povl Hansen har deltaget i Erslevs kursus eller om Bjerger har drøftet sit indtryk med ham.
42. Viggo Hørup i Skrift og Tale I (1902) s. 9, III (1904) s. 350.